

Goran Tanacković Faletar

Između metonimije i metafore: stereotipi, predrasude, kolektivni stavovi i (ne)znanje o svijetu

U procesu formiranja ličnosti svaki je pojedinac, uz brojne druge društvene utjecaje, izložen i brojnim, češće negativnim nego pozitivnim, stereotipnim predodžbama o drugim i drukčijim skupinama ljudi. Takve društveno poticane i učvršćivane predodžbe u određenim okolnostima mogu utjecati na formiranje predrasuda o navedenim skupinama, dok brojne izrazito negativne predrasude mogu za rezultat imati strah, nepovjerenje, pa i posljedičnu mržnju kao izvanjski uvjetovan vid negativnoga stava prema drugim bićima, idejama ili društvenim pojavama. Stoga je cilj ovoga rada u metodološkim okvirima kognitivne lingvistike analizirati i rasvijetliti neke jezične podatke koji upućuju na različite konceptualne mehanizme i preduvjete posredovanja i nesvjesnoga prihvaćanja stereotipnih predodžbi koje vode prema formiranju predrasuda i negativnih stavova prema nepoznatim ljudima.

Uvod

Poput brojnih drugih činjenica koje oblikuju ličnost i određuju njezine karakteristike, i stavovi na kojima se temelji velik dio naših svakodnevnih postupaka vrlo se često izgrađuju i učvršćuju mimo jasne svijesti ili namjere, odnosno „u hodu“, na temelju individualnih pozitivnih i negativnih iskustava te njihova uopćavanja, odnosno uspostavljanja iskustvenih obrazaca za potrebe budućega lakšeg snalaženja u sličnim situacijama, ali i na temelju iskustava užih ili širih zajednica kojima kao pojedinci pripadamo te njihovih odnosa prema drugim, tj. na neki način drukčijim, zajednicama. Tako u procesima socijalizacije, najčešće potpuno nesvjesno, usvajamo i sustave manje ili više kolektivnih vrijednosti na temelju kojih se zajednice kojima pripadamo diferenciraju spram drugih i drukčijih zajednica, a kako su nam te druge zajednice u pravilu slabo poznate, tako smo vrlo često skloni i svođenju identiteta njihovih pripadnika na zajedničke nazivnike koji se obično tiču onih specifičnih obilježja koja njihovu matičnu skupinu razlikuju od one koju smatramo svojom. S obzirom na to da su takve uopćene slike i s njima povezani stavovi

prema drugima i drukčijima vrlo često utemeljeni na kolektivno prihvaćenim i društveno posredovanim stereotipnim predodžbama o pripadnicima „suparničkih“ zajednica, a ne na konkretnim saznanjima o pojedincima koji te zajednice čine, cilj je ovoga rada na temelju analize imenovanja nepoznatih osoba s referencijom na njihovu pripadnost skupini uz pomoć teorijsko-metodološkoga aparata kognitivne lingvistike pokušati rasvijetliti konceptualne mehanizme koji omogućuju takav vid nesvjesnoga prihvaćanja uopćenih predodžbi i s njima povezanih stavova prema nepoznatim pripadnicima zajednica koje nas okružuju. No prije same analize jezičnih činjenica u okvirima kognitivne metodologije nužno je sa psihološkog gledišta razmotriti i jasno definirati neke pojmove koji su ključni za njezin početak.

1. Stereotip, predrasuda i stav

Prema psihološki utemeljenoj definiciji (Furlan *et al.* 2005: 468) stereotip je „ustaljeni sklop pojednostavljenih i pretjerano uopćenih psihičkih osobina koje se pridaju cijeloj skupini ljudi“, odnosno „relativno trajna kognitivna shema o zajedničkim, češće negativnim nego pozitivnim značajkama cijele grupe, nacije, rase“. No iako su stereotipi često posve subjektivno utemeljeni i tek iznimno odgovaraju činjeničnom stanju, oni znatno „olakšavaju obradu informacija pojednostavljivanjem složene socijalne okoline i olakšavaju snalaženje u njoj“, pa se uz njihovu pomoć primjerice „nedovoljne informacije o karakteristikama pojedinca nadoknađuju ‚znanjem‘ o osobinama skupine kojoj on pripada“ (isto).

U tom se smislu stereotipi, kao svojevrsne kognitivne sheme koje služe pojednostavljivanju i „ukalupljivanju“ ponekad vrlo kompleksnih skupova ulaznih informacija, a koje je potrebno dovoljno brzo obraditi kako bi se primjereno odgovorilo na zahtjeve određene situacije, mogu dovesti u vezu i s „kognitivnim mapama“, odnosno „mentalnim mapama“ o kojima govore istraživači s područja neuroznanosti (usp. Binder *et al.* 2009: 794–795), a čija je svrha upravo snalaženje u novoj situaciji koje je utemeljeno na njezinu uklapanju u kakav prethodno uspostavljen obrazac u okviru kojeg postaje lakše predvidjeti budući razvoj aktualne situacije, pa je onomu koji ju na taj način konceptualizira lakše i pravovremeno reagirati kako bi ju usmjerio prema vlastitoj koristi ili spriječio njezine neželjene posljedice. U tom smislu, moglo bi se reći, stereotipi imaju svojevrsnu funkciju nužnih orijentira u ponekad iznimno zahtjevnoj dinamici socijalne interakcije.

Takva „orijentacijska“ funkcija stereotipa ističe se i u Matsumoto (2009: 520), gdje ih se definira na nešto neutralniji način, ne inzistirajući na njihovoj nužnoj pogrešnosti, neutemeljenosti ili nepravednosti, već jednostavno tvrdeći da stereotipi nisu „ništa drugo doli ljudska uvjerenja o pripadnicima skupina“ koja su, baš poput svih drugih ljudskih uvjerenja, s jedne strane „ponekad razumna, racionalna, korisna i smisljena“, dok s druge strane isto tako mogu biti i „iracionalna, netočna i bez mnogo smisla“.

Osim navedenoga stereotipi imaju i bitnu socijalizacijsku ulogu, pa tako dijele zajedničkih stereotipa o pripadnicima drugih i po nekom obilježju drukčijih skupina ljudi ujedno učvršćuje društvene veze među pripadnicima iste skupine. Razvijanje zajedničkih stereotipa međusobno dodatno približava članove određene zajednice i usmjerava ih jedne prema drugima, čineći skupinu koja kolektivno izgrađuje i podržava takve predodžbe još koherentnijom. Slijedom navedenoga logičnom se doima i pretpostavka da su izgradnja i prihvaćanje stereotipa imali važnu ulogu u nastanku, ali i opstanku različitih ljudskih zajednica kroz povijest, pa u tome smislu i samu tendenciju njihova brzoga kolektivnog prihvaćanja i podržavanja možemo promatrati kao dio evolucijskoga nasljeđa ljudske vrste.

U svakom slučaju, vjerojatno nema osobe koja tijekom učenja i upoznavanja svijeta koji ju okružuje nije, u pravilu nesvjesno, a u skladu s formativnim stavovima skupine kojoj pripada, prihvatila i razvila barem nekoliko stereotipa o pripadnicima drugih skupina, koji, recimo ovdje i to, najčešće jesu, ali ne moraju nužno biti negativnoga predznaka. Tako primjerice u nama poznatom imaginariju, u skladu s vrlo široko prihvaćenim kolektivnim predodžbama o drugima (barem ako je suditi po dominantnim načinima njihova karakteriziranja i prikazivanja npr. u humorne svrhe), s jedne strane stoje, ponekad uistinu plošni i jednodimenzionalni, svedeni na jednu jedinu osobinu i do karikaturalnosti stereotipni, lijeni Crnogorci ili Dalmatinci, lakomisleni Bosanci te distancirani i pretjerano ozbiljni Slovenci, potom škrti i bezosjećajni bogati ljudi, nevjerni muškarci ili histerične žene, a s druge strane Nijemci ili Japanci kao profesionalci posvećeni poslu i društvenim obvezama, Francuzi i Španjolci kao strastveni ljubavnici, Britanci kao uglašeni džentlmeni ili pak crnci kao snažniji, fizički izdržljiviji i glazbeno talentiraniji ljudi. U skladu s takvim „orijentacijskim“ uvjerenjima o drugima oblikuju se i očekivanja u interakciji s njima, a samim time i način na koji im pristupamo (ali i razlozi zbog kojih ih izbjegavamo).

Kada se govori o stereotipima izrazito negativnoga predznaka, oni su pak vrlo često povezani s predrasudama, koje Furlan *et al.* (2005: 363) definiraju kao „negativan stav prema svim pripadnicima neke skupine“, dok je u njihovoj psihološkoj strukturi „naročito izražena emocionalna komponenta: negativna čuvstva, odbojnost i netrpeljivost“. Zbog tako izražene emocionalne komponente predrasude se „uporno održavaju, otporne su na promjene, teško se mijenjaju i onda kada postoji izloženost suprotnim spoznajama“. Negativan odnos tako se izražava „prema svakom pojedincu koji pripada skupini“, dok „osobine pojedinca i njegovo ponašanje pritom nemaju važnost za doživljaj odbojnosti“ (isto).

U tom smislu stereotipi i predrasude imaju jednu od ključnih funkcija u oblikovanju stavova, koji se pak definiraju kao „stečena, relativno trajna i stabilna organizacija pozitivnih ili negativnih emocija, vrednovanja i reagiranja prema nekom objektu“ (isto: 465). Stavovi se „formiraju u procesu socijalizacije, stječu se na osnovi iskustva bilo u neposrednom kontaktu s objektom stava

ili posredno, u interakciji sa socijalnom okolinom“ (isto). Slijedom navedenoga negativni se stavovi, kao ključna psihološka komponenta koja određuje naše ponašanje prema određenim pojedincima, grupama, tipovima situacija ili ideja, uspostavljaju, odnosno stječu na temelju negativnih osobnih iskustava, ali i nasljeđuju na temelju pripadnosti skupini koja ih izgrađuje i njeguje u socijalizacijskim procesima. Tako izgrađeni, oni posjeduju vrlo složenu psihološku strukturu koju čine „znanja o objektu stava – kognitivna komponenta, osjećaji – emocionalna komponenta i spremnost na ponašanje, reagiranje prema objektu stava – konativna ili akcijska komponenta“ (isto). Također, u ovome kontekstu važno je napomenuti da se jednom izgrađeni stavovi „teško mijenjaju sve dok postoji funkcionalna i motivacijska osnova na kojoj je formiranje zasnovano“, odnosno da usvojeni stavovi „selektivno djeluju na percepciju, nove informacije i na pamćenje“ (isto: 466). Stoga se „lakše i više opaža i pamti ono što je u skladu s postojećim stavom, a previđa i zaboravlja ono što je u suprotnosti s tim stavom“, pa pod utjecajem tako usvojenih negativnih stavova, vrlo često utemeljenih upravo na kakvu stereotipu i s njime povezanoj predrasudi, dolazi i do „fizičkog i psihološkog udaljavanja i izbjegavanja osoba i grupa sa suprotnim stavovima“, ali i do „izbjegavanja izvora takvih novih znanja koja bi mogla proturječiti postojećem stavu“ (isto). Stoga se može zaključiti da stavovi u tome smislu pokazuju svojevrsnu tendenciju samoodržavanja.

Zbog svega navedenog izrazito negativni stereotipi u skupinama koje ih izgrađuju i njeguju, uz njihov već spomenuti „orijentacijski“ i „socijalizacijski“ potencijal, ujedno su vrlo dobro „pogonsko gorivo“ za uspješno izvanjsko „kanaliziranje“ kolektivnih emocija te navođenje zajedničkih težnji, stavova i postupaka u željenom smjeru. Dakako, rasprava o raznovrsnim aspektima i mogućnostima medijskog ili političkog manipuliranja kolektivno prihvaćenim stereotipima i predrasudama, posebice u slučaju istovremenog nedostatka provjerljivih informacija i nepoznavanja stvarnih činjenica, premašila bi predviđene okvire ovoga rada, pa ju na ovome mjestu nećemo ni započinjati,¹ već ćemo se odmah fokusirati na psihološku činjenicu koja je važnija za analizu što slijedi, a predstavlja jedan od ključnih rezultata izgradnje i njegovanja izrazito negativnih stereotipa, predrasuda i stavova prema drugima, kao i jedan od ključnih preduvjeta u generiranju mržnje prema drugima. Ta važna sastavnica složenoga mehanizma formiranja i funkcioniranja ličnosti dobro je poznata svakom ljudskom biću, bez obzira na njegovo porijeklo, pripadnost ili društveni položaj, a zove se strah.

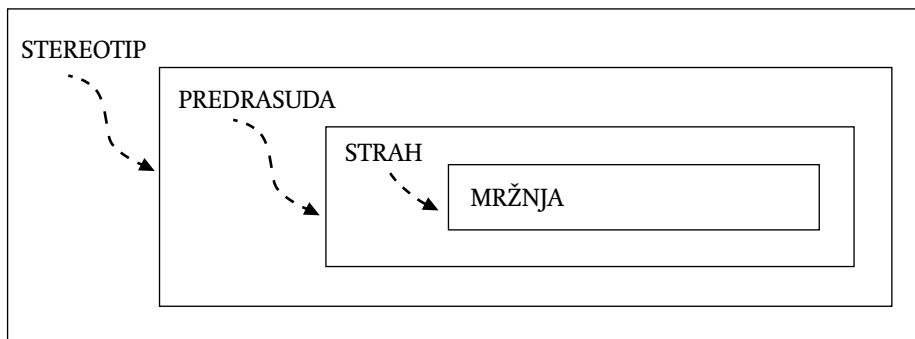
1 O načinima funkcioniranja stereotipa i binarnih opozicija u političkoj retorici vidi više npr. u Marquisio Carbajal i Sosa Melendez (2017).

2. Strah i mržnja

Strah se u psihološkoj literaturi definira kao „intenzivno i neugodno čuvstvo u vezi s percipiranom ili anticipiranom opasnosti, često povezano sa željom da se pobjegne ili sakrije“ (Furlan *et al.* 2005: 470), dok se s druge strane vrlo intenzivni strahovi u vezi s nekim predmetima ili situacijama koji nemaju stvarnoga povoda, odnosno razloga nazivaju fobijama.

S druge strane isti autori (2005: 281) mržnju definiraju kao „trajan emocionalni odnos izražen u intenzivnoj netrpeljivosti, bijesu i netrpeljivosti prema nekoj osobi, skupini osoba ili predmetu“ koji se očituje „u težnji da se objektu emocije nanese šteta ili bol i u osjećaju zadovoljstva koji proizlazi iz nesreće i neugodnog stanja u kojem se objekt mržnje nalazi“. U Matsumoto (2009: 230) ističe se pak da bi mržnju, „iako ju mnogi smatraju emocijom, bilo uputnije smatrati stavom ili dispozicijom“ jer je duljega trajanja, odnosno „nije privremena i nestalna poput prolaznih emocija“. Također, pojam mržnje ima ključnu ulogu u različitim teorijama agresije, pa i one koja uključuje terorističke skupine i druge ideološki motivirane grupe, dok sama mržnja može biti rezultat niza „ponovljenih iskustava koja uključuju bijes ili gađenje prema objektu mržnje“ (isto).

Slijedom prethodno navedenih definicija može se zaključiti i kako između stereotipa i mržnje, barem kao mogućnost, postoji posredna, ali vrlo očita kauzalna povezanost, odnosno kako negativni stereotipi u konačnici mogu (iako, naglasimo još jednom, ne moraju) rezultirati i izrazito negativnim osjećajima prema skupini na koju se odnose. Ako se primjerice kakva izrazito negativna i u dijelu zajednice već prihvaćena stereotipna predodžba učestalom medijskim posredovanjem postavi u funkciju „pogonskoga goriva“ u formiranju društveno ili politički „poželjnih“ predrasuda i negativnih stavova prema određenim skupinama ljudi, odnosno ako se uspješnom uspostavom zastrašujućeg stereotipa (koja može biti potaknuta pojedinačnim činjenicama i stvarnim iskustvima, ali i svjesno kanalizirana i usmjeravana njihovim naknadnim naglašavanjem) i njegovim naknadnim širenjem uspješno potakne kolektivni strah od veće skupine drukčijih ljudi, vrlo je lako predvidjeti da će takav proces u određenoj zajednici za rezultat imati široko rasprostranjenu i u pravilu neselektivnu mržnju prema skupini na koju se stereotip odnosi, a čije pripadnike zapravo najčešće ne poznajemo. To, naravno, ne znači da će samo upoznavanje i „socijalizacijsko zbližavanje“ s negativnim stereotipom o određenoj skupini ljudi nužno rezultirati nastajanjem predrasude o svim njezinim pripadnicima, kao ni da će sve usvojene predrasude nužno rezultirati formiranjem negativnih stavova, u koje se sa psihološkog gledišta, kao što je već rečeno, može svrstati i mržnja. No činjenica je da stvaranje i učinkovito posredovanje stereotipa koji uspješno generiraju kolektivne predrasude i s njima povezane strahove **mogu** za posljedicu imati podsvjesno nastalu, kolektivnu i neselektivnu, mržnju prema skupini na koju se uspostavljeni stereotip odnosi. Takav odnos potencijalne kauzalnosti na relaciji stereotip – mržnja prikazan je na slici 1.

Slika 1.

Na slici je dakle shematski prikazan uklatko opisani slijed faza u generiranju i masovnom prihvaćanju neselektivnoga negativnog stava prema pripadnicima druge zajednice, dok tri isprekidane strelice unutar pojedinih okvira označavaju potencijalnost svake sljedeće faze opisanoga procesa, odnosno činjenicu da poznavanje stereotipa i činjenica na kojima je utemeljen ne mora nužno rezultirati neselektivnom predrasudom prema pripadnicima zajednice na koju se on odnosi, zatim da svaka predrasuda ne mora nužno rezultirati strahom, kao i da osjećaj straha ne mora nužno rezultirati isključivošću i neselektivnom mržnjom. No kada se opisani lanac psiholoških uzroka i posljedica, slučajno ili zlonamjerno, uspješno uspostavi, posljedice njegova funkcioniranja mogu poprimiti prethodno nezamislive razmjere.²

Nakon toga poduljeg, ali nužnog uvoda, u kojem se pokušalo pregledno prikazati moguću kauzalnu povezanost negativnog stereotipa, rađanja predrasude i formiranja negativnog stava, odnosno mržnje potaknute stvarnim strahom od percipirane, anticipirane ili izmišljene opasnosti, u drugome dijelu rada posvetit ćemo se analizi i pokušaju rasvjetljavanja konceptualnih mehanizama čija je funkcija usvajanje generalizacija i negativnih predrasuda o skupinama nepoznatih, ali po nekom bitnom obilježju međusobno sličnih ljudi. Ta bitna obilježja, koja su temeljni preduvjet svakoj generalizaciji ovoga tipa, mogu, ponovimo još jednom, varirati od konteksta do konteksta. Tako u pitanju može biti drukčija boja kože određene skupine ljudi, njihovo geografsko porijeklo, nacionalna, vjerska, spolna, dobna ili klasna pripadnost, seksualna ili politička orijentacija itd. – uklatko, svako obilježje koje pripad-

2 Jedan od najpoznatijih i najstrašnijih primjera upravo opisanog generiranja kolektivne mržnje prema drugima (ili barem kolektivnoga mirenja s tom mržnjom) uz pomoć medijskoga posredovanja negativne predodžbe o njima zasigurno su propagandni filmovi koji su masovnoj publici sustavno prikazivani na počecima antisemitske kampanje u nacističkoj Njemačkoj, a u kojima se demografski rast židovskoga stanovništva, kojemu se, uz ostalo, pripisuje i kolektivna krivnja za loš usud njemačkoga naroda, uspoređuje s množenjem glodavaca, odnosno najezdom štetočina koje nezaustavljivo preplavljaju životno područje njemačkoga naroda i nepovratno mijenjaju njegov način života. Takav način prikazivanja

nike jedne skupine čini drukčijima od drugih. U svakom slučaju, kao što je u fusnoti 2 već naznačeno, svaka generalizacija koja se odnosi na veće ili manje skupine ljudi u svojoj podlozi ima neki vid „konceptualne deindividualizacije“ njezinih pripadnika, tj. sustavnoga naglašavanja stvarnih ili izmišljenih zajedničkih karakteristika pojedinaca nauštrb njihovih specifičnih i individualnih obilježja, koja se na taj način minimaliziraju te, u konačnici, prihvaćanjem same generalizacije poništavaju. Tako skupina koja predstavlja objekt proširene predrasude u predodžbi onoga koji generalizira više nije skup različitih pojedinaca koji dijele neko zajedničko obilježje, već jedan i jedinstven, u pravilu prijeteci, entitet koji se fizički ostvaruje u vidu svojih brojnih pripadnika, a kojemu se, kao što je već istaknuto, pripisuje kakva jedinstvena i opasna namjera koja se po prirodi stvari ne može pripisati samim pojedincima. Slikovito rečeno, u predodžbi onoga koji prihvaća kakvu predrasudu i generalizaciju o pripadnicima druge skupine svi njezini pripadnici zapravo misle „jednom glavom“ i u svojim se svakodnevnim postupcima, bilo privatnim ili javnim, vode zajedničkim krajnjim ciljem koji u pravilu predstavlja prijetnju pripadnicima zajednice u okviru koje nastaje takva generalizacija.

Kako bismo detaljnije rasvijetlili konceptualne aspekte prihvaćanja takvih generalizacija, u ovome kontekstu poslužiti ćemo se aktualnim i čitateljstvu bliskim primjerom kolektivnog formiranja stavova prema migracijskoj krizi koja je zahvatila velik dio Europe, pa tako i Republiku Hrvatsku kao jednu od postaja u kretanju migracijskoga vala tzv. balkanskom rutom prema zapadnoeuropskim zemljama. Kao što je poznato, inicijalni val migracija o kojima se ovdje govori pokrenut je ratovima i eskalacijom nasilja na različitim područjima samoproglašene Islamske Države Iraka i Levanta, tj. u Iraku i Siriji, a njihovim izbjeglim stanovnicima, koji su zaštitu od ratnog nasilja u velikom broju odlučili potražiti u zapadnoeuropskim zemljama, potom su se

jednoga naroda, kojim su vrlo brzo i uspješno generirane masovne predrasude i kolektivni strahovi, rezultirao je uskoro nasiljem i pogromom nesagledivih razmjera. U tom je smislu cilj ovoga rada donekle rasvijetliti i kognitivne mehanizme „zaslužne“ za činjenicu da nasilje takvih razmjera može postati prihvatljivo tzv. običnim ljudima. Ta se činjenica obično objašnjava prethodnom „dehumanizacijom drukčijih“ koja je, među ostalim, rezultat upravo opisanog tipa medijske kampanje u kojoj se jedan narod sustavno uspoređuje s društveno štetnom životinjskom vrstom. No autoru ovoga teksta čini se da zajednicu koja predstavlja potencijalni objekt kolektivnih predrasuda toga tipa zapravo i nije nužno „dehumanizirati“, već ju je dovoljno „deindividualizirati“, odnosno navesti druge da ju ne promatraju kao skupinu međusobno različitih, često i međusobno nespojivih, pojedinaca, već kao jedinstven entitet koji misli kolektivnim umom i postupa u skladu s kolektivnim opasnim namjerama, a u takvu imaginariju pripadnici zajednice koja je objekt predrasude ne dobivaju ni potomstvo iz razloga privatne naravi, koji imaju veze s jednim od svima poznatih vidova čovjekova samoostvarenja, već radi mijenjanja demografske strukture stanovništva i kolektivnoga zaposjedanja tuđega životnog prostora. Upravo o konceptualnim aspektima takve strategije „deindividualizacije“ drugih skupina bit će riječi u drugome dijelu ovoga rada.

sve masovnije počeli pridruživati i migranti iz drugih, ratom nezahvaćenih zemalja, kojima razlog za put prema zapadu nije bila neposredna životna opasnost, već siromaštvo i loši uvjeti života u njihovim državama.

Masovnost migracijskoga vala koji se kretao prema Europi uskoro je počela izazivati kolektivno nepovjerenje, nemir i strah među stanovništvom brojnih europskih zemalja, posebice među onim njegovim dijelom koji se našao izravno na migracijskim rutama. Kada je u pitanju Republika Hrvatska, migracijska kriza kulminirala je krajem ljeta 2015. godine nakon zatvaranja mađarsko-srpske granice i preusmjeravanja vrlo intenzivnoga migracijskog vala, čije je ušće u najvećem broju slučajeva predstavljala Savezna Republika Njemačka, prema Hrvatskoj i Sloveniji. U tom se trenutku većina hrvatskih građana prvi put izravno suočila s posljedicama, ali i samim protagonistima vrlo traumatičnih procesa o kojima su prethodnih godina bili intenzivno informirani putem medija.

Tako se u svakodnevici stanovnika nekih malih mjesta u istočnom dijelu Hrvatske odjednom pojavio velik broj nepoznatih i po mnogim vanjskim obilježjima drukčijih ljudi, što je samo po sebi bilo vrlo pogodan okvir za nastanak straha, osjećaja ugroženosti i nepovjerenja. No brzom i uspješnom širenju straha među stanovništvom put su zacrtale i same okolnosti koje su prethodile migracijskom valu, odnosno vijesti o užasima, nasilju i teroru koji su provodile vlasti i pobornici tzv. Islamske Države Iraka i Levanta, kao i o brojnim terorističkim napadima, otmicama i ubojstvima nedužnih građana u brojnim zemljama Europe i svijeta o kojima se svakodnevno saznavalo putem medija.

S obzirom na tadašnje vrlo intenzivno medijsko isticanje obrasca prema kojem su počinitelji brojnih zločina bili motivirani religijskom mržnjom, odnosno individualna su zlodjela činili motivirani razlozima koji se tiču vrlo specifičnih tumačenja islama, sama činjenica da je velik dio migranata, uz zemljopisno porijeklo, s počiniteljima tih zlodjela dijelio religijsku pripadnost, barem za slabe poznavatelje islamskoga svijeta u njegovim brojnim pojavnim oblicima, zasigurno je predstavljala vrlo izravan poticaj za nastanak i širenje nelagode i straha potaknutog stereotipnim dovođenjem individualnoga religijskog opredjeljenja u vezu s aktualnim nasiljem, kao i masovnim usvajanjem na taj način formirane predrasude o svim pripadnicima jedne velike i razgranate religijske skupine.³

Tako je, ukratko, paralelno s migracijskim valom, u kombinaciji straha potaknutog prethodnim događajima te slabog poznavanja jedne udaljene kul-

3 Među eklatantnijim primjerima javnoga manifestiranja takva ignorantskog stava prema kompleksnosti drugih kultura zasigurno su i slučajevi o kojima u jednom svojem tekstu piše Miljenko Jergović, a gdje se sadržaji nekih televizijskih emisija na temu onoga što se u medijima općenito naziva islamskim fundamentalizmom ilustriraju prizorima molitvi u džamijama širom svijeta, kao i emisija Radija 101 u kojoj je prilog na istu temu popraćen pjesmama koje izvodi Nusrat Fateh Ali Khan, veliki pakistanski i svjetski glazbenik te predstavnik mističnoga i izrazito miroljubivoga sufijskog islama, koji s terorizmom „ima isto

ture i novonastale situacije koja nas je dovela u izravan kontakt, „u hod“ nastajao i usvajao se vrlo proširen stereotip „opasnog izbjeglice“ koji je krenuo na put prema zapadu kako bi promijenio demografsku strukturu Europe te ju u sljedećim desetljećima potpuno islamizirao i podredio sebi, bilo zasnivanjem obitelji s velikim brojem djece ili nekim vidom opasnog djelovanja koje predstavlja izravnu prijetnju našem dosadašnjem načinu života, imovini, ali i fizičkoj sigurnosti u vlastitim gradovima i naseljenim mjestima. Osim navedenoga tomu stereotipu ubrzo je pridodano i obilježje natprirodne reproduktivne moći te želja da se ona iskaže u, prema potrebi nasilnom, odnosu s domaćim ženama. Poput negativnoga superheroja, ukratko, u imaginariju uplašene mase ukorijenila se predodžba muslimanskoga izbjeglice kao prijetnje dosadašnjem načinu života i samoj egzistenciji Europljana. A budući da su činjenice i statistika u pravilu nemoćne pred imaginarijem koji se hrani mitskim i nadnaravnim, u već dovoljno zastrašenim zajednicama koje su se susrele s migracijskim valom vrlo su se brzo počele širiti i vijesti koje potkrepljuju takav negativan stereotip, a koje su vrlo često bile u potpunosti lažne. U jednome trenutku tako se činilo da zajednica koja je usvojila stereotip, u nedostatku činjenica koje bi ga mogle u potpunosti potkrijepiti i tako opravdati strah koji se već proširio, više ne može preispitati njegovu opravdanost, nego ga radije „hrani“ pričama o izmišljenim događajima koji ga potkrepljuju i samim time opravdavaju njegovu opstojnost.

Takva poplava lažnih vijesti o provalama u kuće, pljačkama, silovanjima i ubojstvima koja su na svome putu počinili migranti zabilježena je u Hrvatskoj i ujesen 2018. godine, a brojni komentari koji na internetskim portalima i forumima prate različite tekstove koji se bave širenjem takvih informacija pružaju i mnoštvo jezičnih primjera čija analiza omogućuje izvođenje nekih jasnijih zaključaka i generalizacija vezanih uz procese i mehanizme usvajanja neselektivnih negativnih stavova prema drugim i drukčijim ljudima.

Za upravo navedenu svrhu poslužiti ćemo se u ovome radu metodološkim aparatom nastalim u okvirima kognitivnoga pristupa jeziku, odnosno, preciznije, teorijom konceptualne metafore i metonimije te teorijom konceptualne integracije, o kojima će u nastavku biti rečeno nešto više.

3. Konceptualna metafora, metonimija i konceptualna integracija kao mehanizmi prihvaćanja predrasuda

Kako bismo sve prethodno navedene psihološke definicije stereotipa, predrasude i stava, zajedno s obrascem njihova formiranja u upravo opisanom kontekstu migracijske krize, smjestili u koherentan metodološki okvir te

onoliko veze koliko i Giuseppe Verdi“, pa razmjere njihove nepovezanosti autor dodatno ilustrira lucidnom analogijom sa situacijom u kojoj bi netko na jednako površan način „priču o Himmleru i Goebelsu ilustrirao prizorima s mise u Varaždinu“ i popratio zvukom međimurskih popevki (Jergović 2010: 19–20).

ujedno razjasnili prije naznačene osnovne pretpostavke njihova nastanka, u nastavku ćemo se poslužiti temeljnim modelom teorije konceptualne integracije koja se u okvirima kognitivne lingvistike razvijala posljednjih desetljeća, ponajviše u radovima Gillesa Fauconniera i Marka Turnera (Fauconnier i Turner 1996, 1998, 1999, 2002; Turner i Fauconnier 1995, 2003).⁴ Međutim pretpostavke za njezin nastanak stvorene su petnaestak godina prije, unutar teorije konceptualne metafore (Lakoff i Johnson 1980; Lakoff 1987; Lakoff i Kövecses 1987) koja je navela Fauconniera i Turnera na zauzimanje bitno drukčijega gledišta u proučavanju dinamike kognitivnih procesa. Naime teorija konceptualne metafore podrazumijeva standardan dvodomenski pristup u interpretaciji figurativnih iskaza. Ona se bavi uglavnom konvencionalnim metaforičkim izričajima koji su široko rasprostranjeni među pripadnicima određene kulture⁵ i motivirani zajedničkom konceptualnom metaforom.

Teorija konceptualne integracije pak nužno uvažava i preuzima rezultate do kojih je u različitim istraživanjima dovela primjena teorije konceptualne metafore, ne osporavajući njezin udio u dinamici kognitivnih procesa na koju je primarno usmjerila svoje proučavanje. Ipak, ta se dva teorijska modela razlikuju u nekim vrlo važnim elementima koji se tiču same perspektive proučavanja jezičnih i drugih kognitivnih fenomena. Prva, a ujedno i ključna razlika između dviju teorija tiče se tako broja mentalnih prostora koji se unutar dvaju modela pretpostavljaju. Teorija konceptualne metafore tako barata dvama prostorima koji se u okviru te teorije nazivaju domenom izvora i cilja, a između njih postoje izravne poveznice koje se uspostavljaju prema načelu analogije, tj. sličnosti između elemenata koji ih čine i odnosa u kojima se ti elementi nalaze. U suprotnosti prema dvodomenskom modelu teorije konceptualne metafore Fauconnier i Turner uspostavljaju tzv. višeprostorni model, prikazan na slici 2, koji u prototipnim primjerima⁶ uključuje:

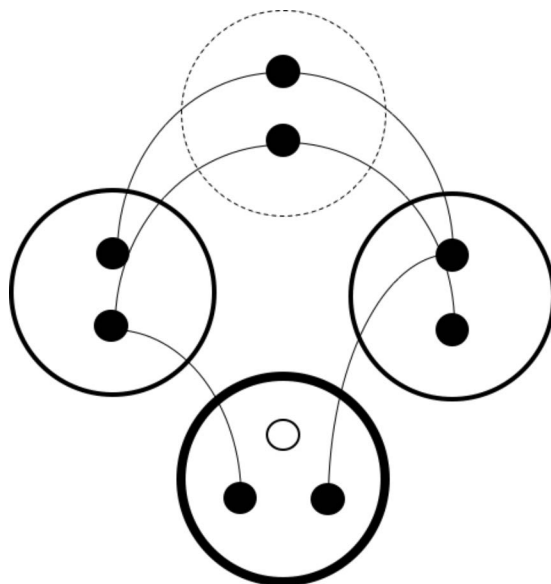
- a) ulazne prostore 1 i 2 (prikazane kružnicama slijeva i zdesna), srodne domenama izvora i cilja u okviru teorije konceptualne metafore
- b) generički prostor (prikazan gornjom kružnicom), koji apstrahira elemente zajedničke dvama ulaznim prostorima i predstavlja njihovu neizravnu poveznicu, a srodan je izravnim poveznicama između izvorne i ciljne domene u okviru teorije konceptualne metafore
- c) blend, odnosno projekcijski prostor (prikazan donjom kružnicom), koji je ključan za odgovarajuću interpretaciju iskaza jer unutar njega nastaje potpuno nov scenarij koji se sastoji od elemenata projiciranih iz

4 Važno je napomenuti i da je sama teorija konceptualne integracije izrasla iz prethodno uspostavljene teorije mentalnih prostora (Fauconnier 1994).

5 O međusobnoj uvjetovanosti konceptualne metafore i kulturnoga konteksta vidi više u Kövecses (2005, 2006).

6 U ovome radu nećemo se baviti modelima konceptualne integracije koji uključuju tri i više ulaznih prostora ili umnožene projekcijske prostore, već ćemo se zadržati na prikazu funkcioniranja njezina temeljnoga modela.

dvaju ulaznih prostora (crne točke u donjoj kružnici), ali i elemenata koji predstavljaju novinu u odnosu na njihov sadržaj (bijela točka) jer nastaju tek „pokretanjem“ novoga scenarija nastalog u blendu.

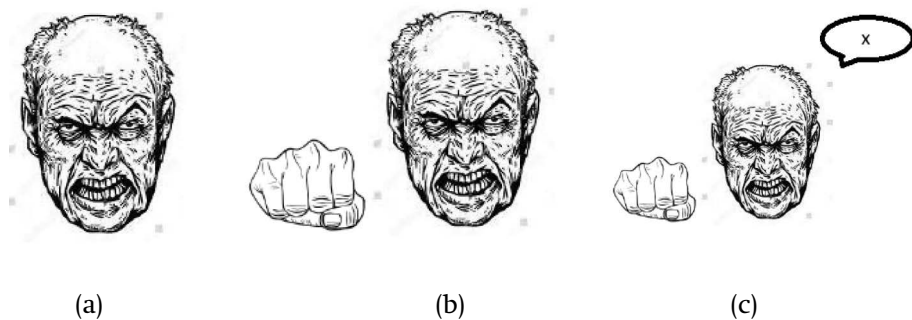
Slika 2.

Ovdje valja istaknuti činjenicu da se zastupnici teorije konceptualne integracije koriste pojmom mentalnoga prostora, nasuprot pojmu domene koji pripada teoriji konceptualne metafore, kako bi stavili snažniji naglasak na dinamičnost kognitivnih procesa umjesto na puki prikaz njihovih rezultata, s obzirom na to da se mentalni prostori u tome kontekstu definiraju kao:

mali konceptualni paketi koji nastaju dok mislimo i govorimo, a za potrebe trenutnoga razumijevanja i djelovanja (...) Oni su međusobno povezani, a mogu se mijenjati paralelno s razvojem misli i diskursa. Mentalni prostori mogu općenito služiti uspostavi dinamičnih poveznica u mišljenju i jeziku. (Fauconnier i Turner 2002: 40)

Nakon kratkog prikaza teorijsko-metodološkoga aparata nužnog za analizu koja slijedi, vratimo se stereotipu opisanom u prvom dijelu rada, koji je posljednjih godina služio i još uvijek služi kao vrlo učinkovit generator predrasuda i s njima povezanih strahova od velike skupine ljudi kojima je vrlo često zajedničko samo religijsko opredjeljenje. Kao što je već rečeno, taj je negativni stereotip, kao i mnogi drugi, jednim dijelom temeljen na stvarnim negativnim događajima i traumatičnim ljudskim iskustvima, prikazanim u ovome slučaju uz sustavno naglašavanje religijske motiviranosti počinitelja konkretnih zlodjela širom svijeta, dok je drugim dijelom učvršćivan i nado-

građivan na temelju izmišljenih i neistinitih vijesti koje se u atmosferi straha vrlo brzo i nekritički šire, pa i dospijevaju u pojedine medije čija bi dužnost trebala biti provjeravanje istinitosti informacija prije njihove objave. Kako bismo stoga što jasnije prikazali konceptualne faze nastanka negativnih stereotipa i predrasuda opisanoga tipa, zamislimo situacijski obrazac koji je prikazan na slici 3.

Slika 3.

Slika prikazuje tri faze zamišljenoga susreta s nepoznatom osobom koja najprije (a) iskazuje svoje prijeteeće namjere, potom (b) pribjegava fizičkom nasilju te na kraju (c) jasno obrazlaže vlastite motive, tj. daje na znanje kako, premda ne poznaje svoju žrtvu, nasilju pribjegava iz načelnih, ideoloških razloga, u ime veće skupine kojoj pripada i koja je na slici (c) označena simbolom (x), te zbog jednako načelne činjenice da sama žrtva ne pripada toj, već nekoj drugoj skupini. Učestalo aktualiziranje takva prijeteećeg obrasca ponašanja, uz sustavno isticanje pripadnosti skupini kao osnovne motivacije za iskazanu agresiju, vrlo lako dovodi do toga da različite agresivne pojedince počinjemo kategorizirati i poistovjećivati s obzirom na njihovu iskazanu pripadnost skupini, iako ih činjenice koje se primjerice tiču njihove psihopatologije vrlo vjerojatno povezuju znatno čvršće. U svakom slučaju, ako se navedeni traumatični obrazac dovoljno često aktualizira, velik broj osoba koje osjećaju izravnu ili neizravnu prijetnju od takvih pojedinaca počet će ih samostalno kategorizirati s obzirom na njihovu pripadnost skupini, čak i onda kada se oni sami na taj način ne deklariraju kako bi jasno otkrili motive za svoje ponašanje. U tom će se smislu simbol pripadnosti skupini (x), kao što prikazuje slika 4, umjesto u iskazu kojim se deklarira agresivni počinitelj, nakon nekog vremena u vidu pravilnosti pojaviti u samoj predodžbi osobe koja osjeća opasnost, odnosno u načinu na koji ona konceptualizira učestale prijeteeće situacije.⁷

⁷ Isti predodžbeni obrazac svojstven je primjerice intuitivnoj karakterizaciji fizičkoga sukoba među adolescentima iz nacionalno segregiranih škola na područjima koja su bila zahvaćena ratom kao međunacionalnoga sukoba, i to prije nego što se o motivima nasilnoga adolescentskoga ponašanja sazna ijedna konkretna činjenica.

Slika 4.

Slika tako prikazuje završnu fazu u procesu nastanka negativnog stereotipa, u kojoj osoba koja ga izgrađuje više ne osjeća da je na nju fizički nasrnuo agresivni pojedinac, već agresivni pripadnik skupine (x), posebice ako on svoju pripadnost skupini i sam izričito naglašava. Od te faze samo je malen korak koji velik dio osoba dijeli od usvajanja negativne predrasude o drugim pripadnicima skupine koju deklarativno zastupaju takvi agresivni pojedinci, posebno u situaciji kolektivnoga straha i osjećaja izravne prijetnje ili fizičke ugroženosti te u situaciji kada ostatak njihove zajednice zapravo uopće ne poznajemo, odnosno poznato nam je samo to da svi ostali njezini članovi s agresivnim pojedincima koje doživljavamo kao prijetnju dijele obilježje pripadnosti (x) koje je ujedno i deklarativni povod samoj prijetjećoj situaciji.

U tom se slučaju imenovanjem počinitelja kakva zlodjela na način kojim se ističe njegova pripadnost skupini uspostavlja vrlo izravan odnos između dijela i cjeline⁸ koji, doduše, nije tipičan metonimijski odnos tipa DIO ZA CJELINU jer u tom slučaju pojedinac kao imenovani DIO uistinu ne funkcionira kao metonimijski pokretač niti skupina kojoj pripada kao matična CJELINA predstavlja aktivnu zonu, već možemo govoriti o uspostavi odnosa tipa DIO S REFERENCIJOM NA CJELINU, koji je često motiviran upravo usvojenom stereotipnom predodžbom i popratnom predrasudom o svim pripadnicima iste skupine.⁹

8 Za temeljitu diskursnu analizu imenovanja i opisa naroda i država u hrvatskom dnevnom tisku vidi Kuna (2015).

9 Dakako, imenovanje pojedinca s obzirom na njegovu pripadnost skupini ne mora nužno značiti postojanje predrasude prema pripadnicima cijele skupine, već može biti i puki rezultat činjenice da o njemu zapravo ne znamo ništa drugo do onoga što nam je rečeno ili što je sam pojedinac u svojem djelovanju odlučio istaknuti, a to je često upravo podatak o porijeklu ili pripadnosti. Takva praksa u imenovanju problematična je u trenutku kada postane selektivna te se, svjesno ili nesvjesno, rabi da bi proizvela ili učvrstila određeni stereotip, kao kada se primjerice naslovom u rubrici crne kronike istakne nacionalna pripadnost kradljivaca električnih kabela ili metalnoga otpada kada se radi o Romima, dok o istome podatku nema govora kada su počinitelji sličnog zlodjela Mađari, Srbi, Hrvati, Slovaci ili pripadnici bilo koje druge nacionalne skupine.

Upravo takav tip imenovanja pojedinaca uz referiranje na njihovu pripadnost skupini možemo analizirati i u primjerima 1–5. U primjeru 1 radi se o dokazano lažnoj informaciji koja je ujesen 2018. godine dijeljena putem društvenih mreža, primjer 2 vijest je s jednoga informativnog portala, u primjerima 3–5 riječ je o istaknutim naslovima i nadnaslovima iznad pojedinih vijesti, a u svim navedenim primjerima istaknuti su dijelovi u kojima se prema prethodno opisanom obrascu počinitelje stvarnih ili izmišljenih zlodjela imenuje s obzirom na njihovu pripadnost većoj skupini.¹⁰

1. Pošto traje ova dignuta prašina oko migranata, a u posebno u tom kraju, ispričala nam je sljedeće – prije dva tjedna otac i kći (13) koja je izgubila majku prije godinu dana ugostili su **migranta** u svoju kuću. Nahranili ga, dali mu topli i čisti smještaj, da se okupa i da ostane koji dan dok se ne snađe. Dan kada je otišao vratio se za sat vremena s još pet **migranata** te su pretukli oca koji je još uvijek u komi u bolnici, a kćer je svih šest silovalo!!! Tako su se eto zahvalili što su im ljudi izašli u susret!!!¹¹
2. **Palestinski imigrant**, koji je nedavno osuđen za seksualno zlostavljanje 10-godišnje djevojčice, dobio je azil unatoč tome što ima dosje koji seže još do vremena njegova ulaska u Njemačku 2014. **Palestinac** star 37 godina, koji je tvrdio da je Sirijac, pokušao je silovati 10-godišnju djevojčicu u lipnju prošle godine, zbog čega je osuđen na pet godina i 9 mjeseci zatvora. Ono što je mnoge šokiralo jest činjenica da je **Palestinac** pored ovog zlodjela imao podeblji kriminalni dosje, a pored toga dobio je azil u travnju prošle godine, prije pokušaja silovanja djevojčice.¹²
3. Dječak (11), **izbjeglica iz Afganistana**, na školskom izletu silovao vršnjaka¹³
4. **Izbjeglica** silovao 79-godišnju Njemicu na groblju¹⁴
5. Prijelomna vijest: **Izbjeglica** napao ženu u Zagrebu!¹⁵

Svim navedenim primjerima zajedničko je to da se imenovanjem pojedinaca s obzirom na pripadnost skupini na implicitan, ali vrlo izravan način njihova pripadnost ili porijeklo dovode u vezu sa samom motivacijom

10 Svi primjeri za analizu navedeni su u izvornome obliku, uključujući i pravopisne i gramatičke pogreške u njima.

11 <https://net.hr/danas/hrvatska/zastrasujuca-objava-na-facebooku-bila-je-lazna-policija-potvrdila-da-migranti-nisu-silovali-djevojicu-kod-plitvica/> (23. siječnja 2019).

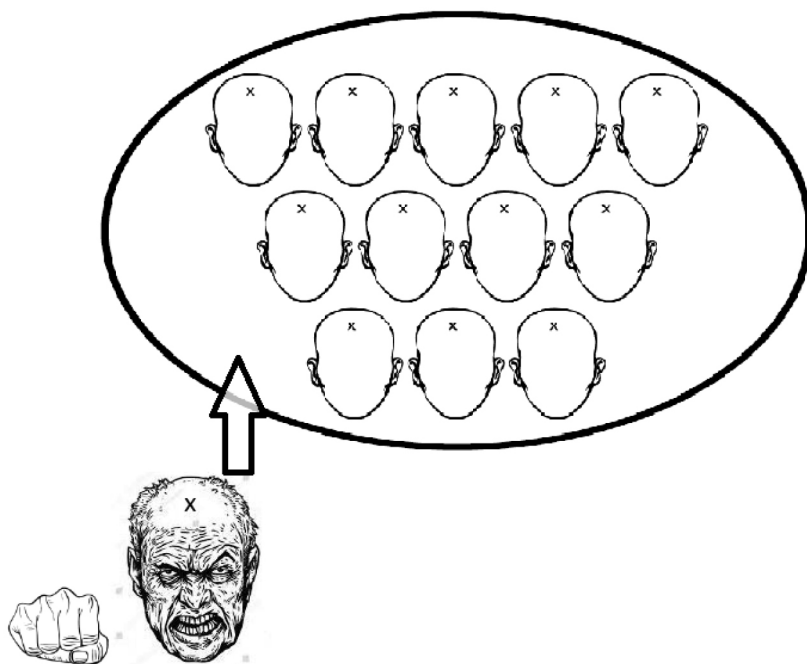
12 <https://tribun.hr/palestinac-osuden-pokusaj-silovanja-10-godisnje-djevojvice-dobio-azil-njemackoj/> (23. siječnja 2019).

13 <https://www.vecernji.hr/vijesti/11-godisnjak-izbjeglica-iz-sirije-na-skolskom-izletu-silovao-vrsnjaka-1267620> (23. siječnja 2019).

14 <https://www.livno-online.com/svijet/16203-izbjeglica-silovao-79-godisnju-njemicu-na-groblju> (23. siječnja 2019).

15 <https://croative.net/prijelomna-vijest-izbjeglica-napao-zenu-zagrebu/> (23. siječnja 2019).

za počinjenje tematiziranog zlodjela, nauštrb svih drugih faktora u formiranju ličnosti koji, neovisno o porijeklu ili pripadnosti grupi, mogu rezultirati sklonošću opasnom ili kriminalnom ponašanju. Na taj se način, svjesno ili nesvjesno, vrlo uspješno učvršćuje određeni stereotip o ostalim pripadnicima skupine koji samim time, kao što prikazuje slika 5, rezultira i formiranjem negativne predrasude o njima.

Slika 5.

No važno je još jednom naglasiti kako imenovanje pojedinca s referencijom na pripadnost skupini još uvijek ne ukazuje na nužno postojanje predrasude, za razliku od imenovanja same skupine množinskim oblikom u vrlo sličnim kontekstima, koje možemo analizirati u primjerima 6–11.

6. ZAGREB DRHTI: POČELA ZLOSTAVLJANJA **Migranti napadaju žene**, a maltretiranje počelo i u Zagrebu¹⁶
7. **Migranti siluju i ubijaju Njemice**¹⁷
8. Smatram da će jednog dana Europa izgubiti svoj kršćanski suverenitet. Ne želim ispasti kao da širim mržnju ili da sam rasist (sačuvaj bože). Ali, njih

16 <https://www.dnevno.hr/vijesti/hrvatska/europa-u-strahu-drhti-migranti-zlostavljaju-zene-na-javnim-bazenima-diljem-njemacke-a-maltretiranje-pocelo-i-u-zagrebu-960667/> (23. siječnja 2019).

17 <https://www.hrvatski-fokus.hr/index.php/vanjska-politika/22432-migranti-siluju-i-ubijaju-njemice> (23. siječnja 2019).

- je u Europu ušlo gotovo milijun, a svi znamo da **oni imaju ili će imati barem 5-oro djece...** EU se polagano raspada...¹⁸
9. Je je... Vidis **kako su se lijepo asimilirali** u Engleskoj, Francuskoj, Belgiji... Ma divota...¹⁹
 10. pričo sam sa nekima jučer,uglavnom ispituju kako doći do Zagreba i Slovenije,jedna djevojka(Sirijka) mi rekla kako među njima ima onih **koji su iz Afganistana,Iraka,Irana,Paksitana** i da **oni rade nereda**.²⁰
 11. Ako Europa ne pokaze njima malo zube nista se neće promijeniti kao sto ste vidjeli u tovarniku oni se policije ne boje. Pozivam sve koje vide sirijce u zagrebu nek pozovu policiju pa nek ih ona otprati u prihvatiliste. Bas me zanima sta drugi misle pa glasaj te u anketi dolje.²¹

Poput primjera 1–5 i primjeri 6–11 pronađeni su u svega nekoliko minuta jednostavnoga pretraživanja pojma „izbjeglice“ preko tražilice *Google*, pa se stoga njihovom analizom ne sugerira statistička reprezentativnost pronađenih podataka, no i na temelju vrlo površnoga uvida stječe se dojam da su u takvim kontekstima oslovljavanju pojedinca s referencijom na skupinu, kakvo je analizirano u primjerima 1–5, skloniji autori potpisanih medijskih objava, dok neselektivnom oslovljavanju skupina češće pribjegavaju autori nepotpisanih tekstova na ideološki izrazitije obojenim portalima ili u, također vrlo često anonimnim, komentarima na internetskim forumima. Imenovanje same skupine zajedničko je pak primjerima 6–11, za koje je karakteristično to što se u njima, za razliku od primjera 1–5, množinskim oblikom konceptualno znatno snažnije potencira napetost na relaciji *mi – oni*, a primjer 10 pritom je dodatno zanimljiv jer svjedoči o tome da su uspostavljanju sličnih neselektivnih relacija s obzirom na pripadnost različitim skupinama skloni i neki migranti među sobom. Naime množinskim imenovanjem „drugih“ na predodžbenoj se razini uspostavlja bitno drukčiji scenarij u kojem aktivni protagonist neke negativne radnje više nije jasno određen pojedinac, već čitava skupina u koju se on svrstava, pa je stoga na ovome mjestu ključno pitanje kojim konceptualnim mehanizmom objasniti takve primjere s obzirom na to da se u njima *CJELINA* kojoj se pripisuje neko negativno svojstvo ili radnja ujedno i eksplicitno imenuje (za razliku od tipičnih metonimijskih primjera tipa *DIO ZA CJELINU* u kojima se imenuje *DIO* kao metonimijska izvorna domena, odnosno pokretač, npr. u izrazima *odljev mozгова* ili *dva para očiju bolje vide*), pa nipošto ne možemo govoriti o uspostavi bilo kakva metonimijskoga odnosa na relaciji *DIO – CJELINA*. Također, iako se između pojedinaca i skupina kojima oni pripadaju u ovome slučaju na neki način stavlja znak jednakosti, autor ovoga rada smatra da bi bilo neutemeljeno govoriti o uspostavi sasvim

18 <http://www.forum.hr/showthread.php?t=923235> (23. siječnja 2019).

19 <http://www.forum.hr/showthread.php?t=923235> (23. siječnja 2019).

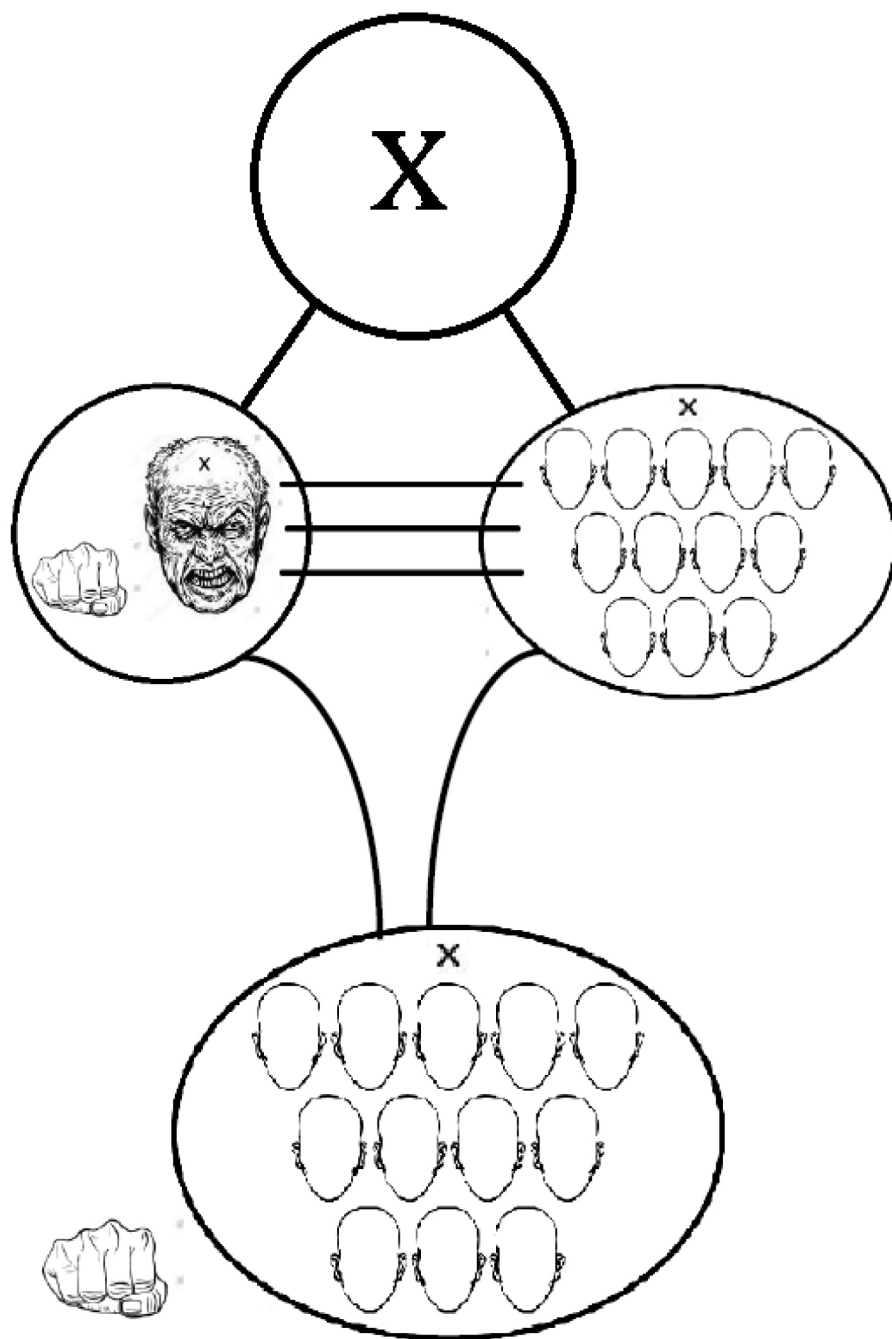
20 <https://www.bug.hr/forum/topic/ostalo/izbjeglice/230377.aspx> (23. siječnja 2019).

21 <https://www.bug.hr/forum/topic/ostalo/izbjeglice/230377.aspx> (23. siječnja 2019).

neuobičajene analogije u vidu metaforičkoga odnosa DIO JE CJELINA, dok mu se s druge strane širok pojam metaftonimije kao kombinacije metaforičkoga i metonimijskoga konceptualnog obrasca u ovome slučaju čini nedovoljno određenim.²² O metaftonimiji je u ovome slučaju teško govoriti i zbog toga što se u navedenim primjerima, odnosno njihovoj interpretaciji, pojedinac kao DIO CJELINE zapravo ne pojavljuje u izvornoj predodžbenoj domeni, što bi bio osnovni preduvjet uspostave bilo kojega dvodomenskoga konceptualnog obrasca ako znamo da u takvu modelu domenu izvora predstavlja ono što je samom konceptualizatoru iskustveno bliže, pa se tako prilikom metaforičkoga govora o *bijesu* imenuju aspekti izvorne, odnosno iskustveno bliže fizičke domene *vrućine* (npr. **pušilo mu se iz ušiju** ili *trpio je uvrede i kuhao u sebi*), a prilikom govora o *životu* ili *ljubavi* na isti se način imenuju aspekti izvorne domene *putovanja* (npr. *nakon smrti najboljeg prijatelja našao se na raskrižju* ili *nakon burne mladosti zajedno su uplovili u mirnu luku*). Nasuprot tomu, u primjerima 6–11 eksplicitno se imenuje sama skupina kao jedinstveni aktivni protagonist negativnoga scenarija, usprkos činjenici da se ona sastoji od mnoštva pojedinaca o kojima ne znamo uistinu ništa, odnosno da je CJELINA kao takva samom konceptualizatoru iskustveno još dalja od pojedinca koji predstavlja njezin DIO, čime se krši temeljna premisa prema kojoj se u okviru konvencionalnoga dvodomenskoga modela uvijek eksplicitno imenuje ono što je konceptualizatoru iskustveno bliže i konkretnije, dok ciljnu domenu figurativnoga iskaza čine entiteti znatno višega stupnja apstraktnosti i manje iskustvene dostupnosti. No iako je o tim primjerima nemoguće jednoznačno govoriti u kontekstu uspostave metonimijskog ili metaforičkoga odnosa, kognitivnolingvistički metodološki aparat vezan uz interpretaciju figurativnih iskaza ipak nam može biti od velike pomoći, i to tako da pojedinca kao DIO i skupinu kao CJELINU umjesto u okvire metonimijskoga ili metaforičkoga odnosa smjestimo u okvir temeljnoga modela konceptualne integracije – kao ulazne prostore 1 i 2.

Upravo takav odnos prikazan je na slici 6, gdje se u ulaznome prostoru 1 nalazi predodžba agresivnoga pojedinca koji je kao pripadnik skupine označen simbolom (x). U ulaznom prostoru 2 nalazi se pak skupina kojoj on po nekom obilježju pripada, također identificirana simbolom (x), a upravo taj simbol pripadnosti skupini kao zajednički element obaju ulaznih prostora popunjava generički prostor koji ovjerava njihove sličnosti te na taj način omogućuje selektivnu projekciju sastavnica ulaznih prostora 1 i 2 u projekcijskome prostoru.

22 O interakciji konceptualne metafore i metonimije vidi više u Ruiz de Mendoza Ibáñez (2003) te Radden (2003).

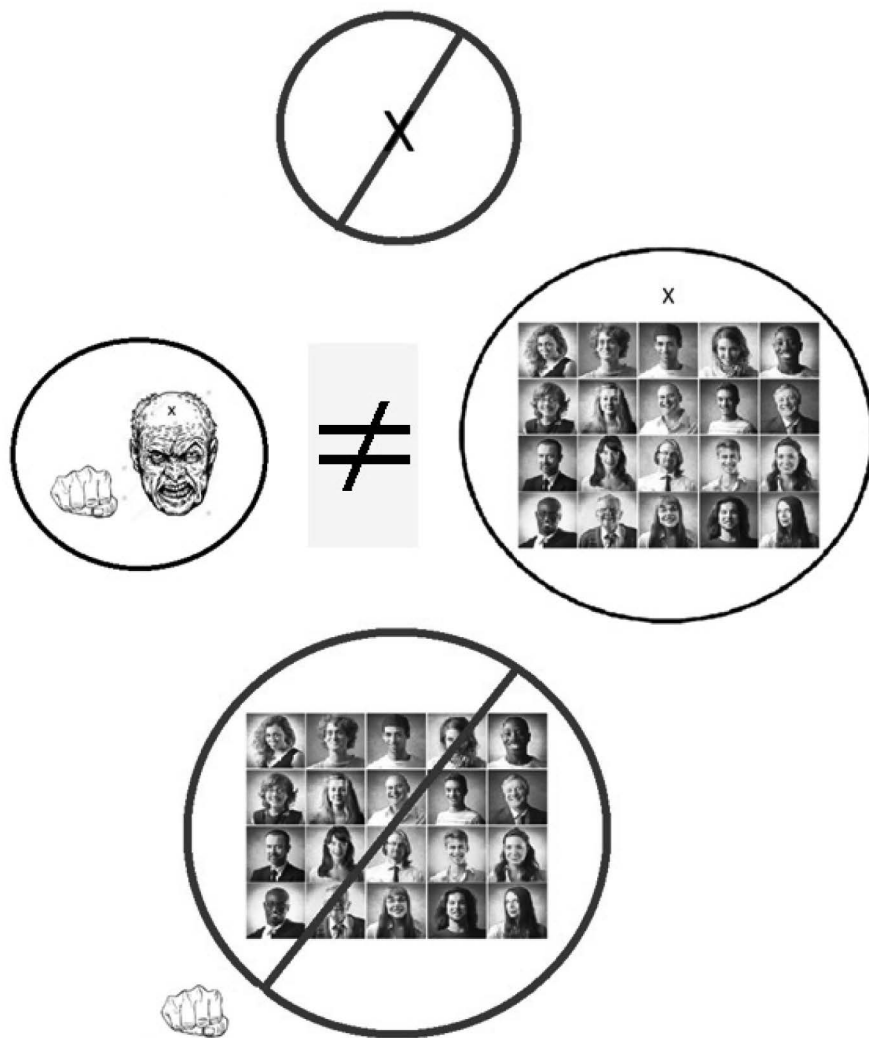

Slika 6.

Što se pak projekcijskoga prostora tiče, u njemu se odvija interpretacija iskaza navedenih u primjerima 6–11, i to integracijom skupine nepoznatih pojedinaca iz ulaznog prostora 2 kao CJELINE i negativnog postupka pojedinca iz ulaznoga prostora 1, koji u donjem dijelu prikaza simbolizira stisnuta šaka projicirana iz ulaznoga prostora 1. Ako si na kraju dopustimo malo slikovitosti, možemo reći kako upravo u projekcijskome prostoru, integracijom pojedinčeva negativnog postupka i same skupine koju takav pojedinac deklarativno zastupa, odnosno konceptualnom integracijom DIJELA i CJELINE, predrasuda o nepoznatoj skupini ljudi postaje aktualna stvarnost te u kombinaciji s dugotrajnim kolektivnim strahom funkcionira kao nužan kotačić u pogonu mehanizma za generiranje mržnje kao čvrstog i trajnog kolektivnog stava, čija se opravdanost i racionalnost potom sve rjeđe i sve teže dovode u pitanje.

5. Umjesto zaključka: individualiziranje informacija nasuprot generaliziranju skupina

Predrasude upravo opisanoga tipa s druge se pak strane znatno teže ukorjenjuju, a još teže rezultiraju mržnjom ili kakvim drugim neselektivnim stavom prema svim pripadnicima određene skupine, kada nešto bolje poznajemo samu zajednicu koja predstavlja objekt potencijalne predrasude, tj. kada u njoj, osim agresivnih pojedinaca kao njezinih najglasnijih deklarativnih zastupnika, upoznamo i pojedince bitno drukčijih nazora i kvaliteta. U takvoj situaciji druga skupina za nas više nije skup individualnih nepoznanica obilježenih zajedničkim simbolom pripadnosti, već velik broj individualno formiranih ličnosti. U takvoj konstelaciji, kao što svojevrsnom „parafrazom“ temeljnoga modela konceptualne integracije prikazuje slika 7, a u skladu sa znatno višim stupnjem znanja o nestereotipnim pojedincima koji čine drukčiju skupinu u ulaznom prostoru 2, teško je svesti agresivnog pojedinca i skupinu kojoj on pripada na jedan zajednički nazivnik jer je u ovome slučaju znatno više poznatih obilježja po kojima se oni međusobno razlikuju nego onih koja ih čine sličnima.

Slika 7.

U svakom slučaju, kao što prikazuje slika, nemogućnost svođenja pripadnika određene skupine na jedan zajednički nazivnik, a koja je rezultat boljega poznavanja pojedinaca koji joj pripadaju, onemogućuje i samo poistovjećivanje pojedinca i grupe (tu nemogućnost na slici simbolizira znak \neq između dva ulaznih prostora), odnosno pripisivanje individualnog zlodjela većoj skupini ljudi kroz konceptualnu integraciju DIJELA i CJELINE na prethodno opisani način, a samim time i uspostavu ili učvršćivanje predrasude koja može rezultirati neselektivnim negativnim stavom. Ukratko, bolje poznavanje drugih zajednica onemogućuje ili barem znatno otežava prihvaćanje negativnih predodžbi o njihovim pripadnicima te umjesto toga vodi prema prosuđivanju

koje nije utemeljeno na stereotipima vezanim uz skupinu, nego na osobnim, jedinstvenim i individualnim obilježjima pojedinaca koji tu skupinu čine.

Tako usmjerena strategija donošenja sudova i izgradnje stavova, utemeljena na većoj količini informacija o individualnim činjenicama vezanim uz pripadnike drugih skupina, u izravnoj je vezi sa psihološkim pojmom *individualiziranja informacija*, koji stoji u izravnoj opreci prema uvodno opisanom stereotipiziranju drugih skupina, odnosno označava „prosudivanje individualnih jedinica koje nije utemeljeno na stereotipima vezanim uz skupinu kojoj pripadaju, nego, umjesto toga, na njihovim osobnim, jedinstvenim, individualnim obilježjima“ (Matsumoto 2009: 521). Takva strategija podrazumijeva konceptualno znatno zahtjevniji, činjenično utemeljeniji i kompleksniji proces stvaranja suda o osobi kao pojedincu, a ne kao pripadniku kakve skupine međusobno sličnih ljudi, bez obzira na to tiče li se njihova „sličnost“ rasne, religijske, nacionalne, društvene, spolne, dobne, obrazovne, seksualne, supkulturne ili bilo koje druge pripadnosti, odnosno orijentacije. Zbog svoje kompleksnosti takva će strategija većini ljudi rijetko biti spontan, odnosno prvi izbor načina donošenja sudova i formiranja stavova prema drugima, no upravo stoga bi njezinoj javnoj realizaciji moralo težiti svako odgovorno i dobronamjerno društvo.

Literatura

- Binder, Marc D.; Nobutaka Hirokawa; Uwe Windhorst (ur.). 2009. *Encyclopedia of Neuroscience*. Berlin – Heidelberg: Springer-Verlag.
- Fauconnier, Gilles. 1994. *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. Cambridge – New York: Cambridge University Press [prvo izdanje 1985. Cambridge: MIT Press].
- Fauconnier, Gilles; Mark Turner. 1996. Blending as a central process of grammar. U: *Conceptual Structure, Discourse and Grammar* (ur. Adele E. Goldberg): 113–130. Stanford: CSLI.
- Fauconnier, Gilles; Mark Turner. 1998. Conceptual integration networks. *Cognitive Science* 22: 2, 133–187.
- Fauconnier, Gilles; Mark Turner. 1999. Metonymy and Conceptual Integration. U: *Metonymy in Language and Thought* (ur. Klaus-Uwe Panther i Günter Radden): 77–91. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Fauconnier, Gilles; Mark Turner. 2002. *The Way We Think, Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. Basic Books, paperback edition.
- Furlan et al. 2005. *Psiholgijski rječnik*. Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Jergović, Miljenko. 2010. *Zagrebačke kronike*. Beograd: XX vek.
- Kövecses, Zoltan. 2005. *Metaphor in culture: Universality and variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses, Zoltan. 2006. *Language, mind, and culture: A practical introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kuna, Dubravka. 2015. *Diskursna analiza imenovanja i opisa naroda i država u hrvatskom dnevnom tisku*. <https://repozitorij.ffos.hr/islandora/object/ffos:82> (21. siječnja 2019).
- Lakoff, George. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things, What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: Chicago University Press.
- Lakoff, George; Mark Johnson. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George; Zoltan Kövecses. 1987. The cognitive model of anger inherent in American English. U: *Cultural models in language and thought* (ur. D. Holland i N. Quinn): 195–221. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marquisio Carbajal, Victoria; Andrea Sosa Melendez. 2017. *Stereotypes in political rhetoric: „Other-Self“ in electoral campaigns*. <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1139620/FULLTEXT01.pdf> (11. prosinca 2019).

- Matsumoto, David (gl. ur.). 2009. *The Cambridge Dictionary of Psychology*. New York: Cambridge University Press.
- Radden, Günter. 2003. How metonymic are metaphors? U: *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective* (ur. Antonio Barcelona): 93–108. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Ruiz de Mendoza Ibáñez, Francisco José. 2003. The role of mappings and domains in understanding metonymy. U: *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective* (ur. Antonio Barcelona): 109–132. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Turner, Mark; Gilles Fauconnier. 1995. Conceptual integration and formal expression. *Metaphor and Symbolic Activity* 10/3: 183–203.
- Turner, Mark; Gilles Fauconnier. 2003. Metaphor, metonymy, and binding. U: *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective* (ur. Antonio Barcelona): 133–149. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.

Between Metonymy and Metaphor: Stereotypes, Prejudices, Collective Attitudes and (Non)knowledge of the World

Summary

In a psychological process of personality formation, every individual is exposed to many negative and stereotypical perceptions of others. Such perceptions, in certain situations, can lead to prejudice. Furthermore, negative prejudice can result in fear, lack of trust and even hatred as an expression of this externally conditioned negative attitude towards other beings, ideas and social phenomena. Therefore, the aim of this paper is to analyse, with the help of methodology employed by cognitive linguistics, and shed light on some linguistic data which indicate different conceptual mechanisms and preconditions of mediation and acceptance of stereotypical concepts which lead to formation of prejudice and negative attitudes towards the unknown and unfamiliar.

Ključne riječi: stereotip, predrasuda, stav, konceptualna metafora, konceptualna metonimija, konceptualna integracija

Keywords: stereotype, prejudice, attitude, conceptual metaphor, conceptual metonymy, conceptual integration